

Jan Bleszyński*

UTWÓR NAUKOWY W ŚWIETLE PRAWA AUTORSKIEGO

Streszczenie

Pojęcie „utwór naukowy” jest w obowiązującej ustawie o prawie autorskim i prawach pokrewnych wymienione jako jeden z rodzajów przedmiotów ochrony prawa autorskiego. Spełniać on powinien ogólne przesłanki utworu, a mianowicie mieć twórczy i indywidualny charakter. Utwór korzysta z ochrony ze względu na zawarte w nim oryginalne wartości. Stanowi organiczną jedność elementów twórczych i zaczerpniętych z otaczającej twórcę rzeczywistości, w tym z dotychczasowego dorobku twórczego. Utwór naukowy odróżnić należy od ustaleń naukowych, które w utworze naukowym są przedmiotem oryginalnej (twórczej) i indywidualnej pracy, tzn. stanowiącej wynik ujęcia wyrażającego osobistą projekcję wyobraźni twórcy i wskutek tego niepowtarzalną w zakresie dokonanego przez twórcę wyboru oryginalnego ujęcia sposobu przedstawienia i wyrażenia zjawisk, ich cech i zachodzących pomiędzy nimi relacji jako dobra w stosunku do utworu transcendentnego oraz od badań naukowych jako procesu, mającego na celu dokonanie ustalenia naukowego. Udział w dokonaniu ustaleń naukowych stanowi tytuł do ochrony jako dóbr osobistych i nie przesądza autorstwa utworu naukowego, umożliwiającego ich poznanie, w zakresie ich oryginalnego doboru, ujęcia, przedstawienia i wyrażenia. Charakter utworu jako naukowego nie przesądza środków użytych do ustalenia składającego się na ten utwór treści. Pojęcia „utwór naukowy”, „artystyczny”, „popularnonaukowy” nie stanowią pojęć dychotomicznych. O naukowym charakterze decyduje cel poznawczy prezentowania w jakiegokolwiek formie i jakimikolwiek środkami zjawisk ich cech, właściwości oraz występujących pomiędzy nimi zależności.

Terminy kluczowe: utwór naukowy, twórczość, ustalenie utworu, naukowy charakter

* prof. dr hab. Jan Bleszyński, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego

Wprowadzenie. Utwór naukowy jako przedmiot ochrony prawa autorskiego

Pojęcie „utwór naukowy” jest terminem użytym na gruncie obowiązującej ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych z dnia 4 lutego 1994 r. (Dz. U. z 2016 r., poz. 666, z późn. zm. – dalej pr. aut.), stanowiąc jedną z postaci utworów będących przedmiotem ochrony prawa autorskiego. Ustawa nie definiuje jednak tego pojęcia. Poprzestaje na definicji utworu jako przedmiotu ochrony prawa autorskiego, zawartej w art. 1 ust. 1 ustawy. Definicja utworu ma charakter syntetyczny i odnosi się do wszelkich rodzajów utworów korzystających z ochrony jako przedmiot prawa autorskiego. Przepis ten określa ogólne przesłanki utworu, nie różnicując zatem jego postaci, wykorzystywanych przy jego tworzeniu środków wyrazu ani społecznej lub kulturalnej funkcji.

Termin „utwór naukowy” pojawia się przede wszystkim w przykładowym wyliczeniu rodzajów utworów objętych ochroną jako szczególny rodzaj utworów wyrażonych słowem, symbolami matematycznymi, znakami graficznymi. Jest wyrazem założenia, że utwory objęte ochroną prawa autorskiego mogą być segregowane według różnych kryteriów: społecznej funkcji, przeznaczenia, środków formalnych użytych do ich wyrażenia, uwarunkowań szczególnych dziedzin twórczości naukowej, takich jak określone uwarunkowania techniczne, ekonomiczne lub organizacyjne, pola eksploatacji, na których mogą być rozpowszechniane, i innych kryteriów. W różnych konfiguracjach, co do szczegółowego zakresu przedmiotowego, pojawiają się także utwory naukowe w przepisach o dozwolonym użytku.

Wymienienie wśród przedmiotów ochrony prawa autorskiego utworów naukowych pozostaje w szczególności w różnej relacji do pojęcia utworu słownego (literackiego) lub artystycznego. Konwencja berneńska o ochronie dzieł literackich i artystycznych, w ujęciu redakcji paryskiej z 1971 r., określając w art. 1 definicję dzieł chronionych tą Konwencją, posługuje się określeniem „dzieła literackie i artystyczne”. Definiując to pojęcie, przepis stanowi, że terminem tym objęte zostają wszelkie realizacje z dziedziny słownej (*litteraire*), naukowej i artystycznej, bez względu na sposób lub formę wyrażenia. W zawartym w omawianym przepisie przykładowym wyliczeniu wymieniono na pierwszym miejscu książki, broszury i inne pisma, a dalej wykłady, wypowiedzi i inne należące do domeny wiedzy (*sciences*).

Słownik OMPI terminów z zakresu prawa autorskiego i praw pokrewnych autorstwa A. Bogscha, ówczesnego dyrektora generalnego BIRPI/OMPI, defi-

niuje utwory naukowe jako podejmujące problemy w sposób odpowiadający wymogom procesu naukowego. Pojęcie to nie jest ograniczone do zakresu nauk naturalnych, ale obejmuje i dzieła słowne o charakterze naukowym. Również programy komputerowe mogą w pewnych okolicznościach być dziełami naukowymi. Zaznaczono jednocześnie, że w ustawodawstwach krajowych od dzieł naukowych często odróżnia się dzieła artystyczne, fabularne, opisy techniczne, dzieła referencyjne, opisy naukowe lub przewodniki praktyczne. Dzieła naukowe nie obejmują natomiast wynalazków, odkryć, prac badawczych i projektów naukowych¹.

Polska ustawa nie daje podstaw do różnicowania zakresu ochrony ze względu na charakter utworu, w tym na jego naukowy charakter, zwłaszcza że naukowy charakter nie daje podstaw do wyodrębnienia tej kategorii na zasadzie dychotomiczności, w szczególności przeciwstawienia jej utworom wyrażonym określonymi środkami wyrazu o innym przeznaczeniu lub wartości mierzony, pod jakimkolwiek względem, a także dziedziny, której dotyczy².

Kryteria wyodrębnienia twórczości naukowej w doktrynie prawa autorskiego

W polskiej doktrynie podwaliny teoretyczne ochrony utworów naukowych opracował A. Kopff, odwołując się do teorii praw na dobrych niematerialnych J. Kohlera, obejmującej wszelkie wytwory pracy intelektualnej, jak prace naukowe, utwory artystyczne i projekty wynalazcze³, oraz teorii estetycznych R. Ingardena. A. Kopff za element podstawowy wyróżniający utwór naukowy uważał funkcję poznawczą oraz odkrycie obiektywnie istniejącej rzeczywistości. Jego zdaniem o oryginalności utworu naukowego decyduje zawarty w nim dowód. Natomiast treść utworu naukowego stanowi odbicie obiektywnie istniejącej rzeczywistości, wobec czego, jako taka, nie podlega ochronie autorskiej⁴. Problematyka charakteru utworu naukowego była następnie przedmiotem polemiki w doktrynie. Jej syntetyczne omówienie zawarte zostało w studium D. Sokołowskiej⁵.

¹ *OMPI Glossaire du droit d'auteur et des droits voisins*, Genewa 1981, s. 236.

² Por. J. Bleszyński, *Konwencja berneńska a polskie prawo autorskie*, Warszawa 1979, s. 108.

³ Por. S. Grzybowski, A. Kopff, J. Serda, *Zagadnienia prawa autorskiego*, Warszawa 1973, s. 13 i n.

⁴ Por. tego autora: *Wpływ postępu techniki na prawo autorskie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej” 1988, z. 48, s. 26.

⁵ *Pojęcie i postacie utworu naukowego w świetle prawa autorskiego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” R. LXXVII, 2015, z. 2, s. 76 i n.

Przytoczone w tym studium poglądy wymagają komentarza w odniesieniu do dwóch kwestii o znaczeniu fundamentalnym.

Zagadnieniem podstawowym są kryteria i konieczność odróżnienia utworu naukowego jako przedmiotu ochrony prawa autorskiego, a więc dobra niematerialnego o określonej charakterystyce i odrębności oraz osobach do niego uprawnionych, w odróżnieniu od określonego dobra niematerialnego, do którego odnosi się utwór naukowy, które jest dobrem transcendentnym w stosunku do utworu. Brak tego rozróżnienia prowadzi do utożsamiania utworu naukowego z przedstawioną w nim treścią, a w dalszej konsekwencji traktowanie utworu naukowego jako stanowiącego odbicie wspomnianego dobra transcendentnego, będącego przejawem obiektywnie istniejącej rzeczywistości.

W *Studiach z estetyki* R. Ingarden pisał: „Szczegółowymi [...] wypadkami są dzieła [...] tzw. literatury pięknej (dzieła sztuki literackiej), z drugiej zaś – szeregu wypadków granicznych, m.in. dzieła naukowe, dzieła więc, które nie mają być dziełami sztuki, lecz zawierają w sobie poznawcze wyniki badań naukowych w takiej lub innej dziedzinie, w których funkcją, jest przekazywanie tych wyników innym podmiotom poznawczym i umożliwienie im przez to zdobycie tych samych poznań, które dane dzieło podaje”⁶. W innym miejscu czytamy: „Poznać dzieło naukowe to tyle, co wiernie i wyczerpująco zrozumieć jego «treść», czyli sens twierdzeń w nim zawartych”⁷. Wskazuje to na brak znaku równości w tym ujęciu pomiędzy treścią dzieła i rzeczywistością, do której się ono odnosi, a która jest w stosunku do niego transcendentna. Odrębnym zagadnieniem jest ujęcie konstrukcyjne warstw wyróżnianych w utworze.

Kwestia „warstw” w utworze jako przedmiocie ochrony prawa autorskiego

Elementem wymagającym zakwestionowania (dotyczy to przede wszystkim warstwowej teorii budowy utworu autorstwa A. Kopffa) jest rozumienie warstw utworu jako dających się wyodrębnić i zdalnych do wymiany w przypadku opracowań stanowiących elementy (składniki) budowy utworu. Wyróżnienie warstw w utworze nie polega na wyróżnieniu elementów konstrukcji utworu, na wzór cegieł lub innych materialnych elementów struktury budowli. Powinno polegać na wyodrębnieniu elementów, w obrębie których zawarte są przejawy osobistej

⁶ R. Ingarden, *Studia z estetyki*, t. 1, Warszawa 1966, s. 105 i n.

⁷ *Ibidem*, s. 114.

wizji twórcy utworu. W doktrynie wyodrębnia się „warstwy”, stosując różne kryteria. Moim zdaniem wyodrębnienie ich powinno korespondować z procesem tworzenia utworu, umożliwiając identyfikowanie w nim elementów oryginalnych, powodujących, że ma on, jako całość, charakter twórczy i indywidualny. Jak się wydaje, stanowisko A. Kopffa pozostaje konsekwencją rozumienia struktury i funkcji utworu naukowego, a mianowicie przyjęcia, że ma on na celu osiągnięcie poznania obiektywnie istniejącej rzeczywistości wyrażonej w treści utworu. Jest to stanowisko idące zbyt daleko. Wbrew przytoczonemu stanowisku A. Kopffa funkcja poznawcza utworu nie powinna być utożsamiana z odzwierciedleniem w utworze stanu obiektywnie istniejącej rzeczywistości choćby dlatego, że byłoby to ujęcie nie tylko empirycznie niesprawdzalne, ale przede wszystkim nierealistyczne, np. ze względu na brak możliwości weryfikacji tego, na czym owa obiektywnie istniejąca rzeczywistość polega, zwłaszcza w sferze, która posługuje się przyjętym na potrzeby badawcze schematem pojęciowym, niemającym w tej rzeczywistości obiektywnego odbicia, natomiast stanowiącym jedynie pewną opartą na przyjętych w danym utworze założeniach metodologicznych koncepcję (widzenie „rzeczywistości”), zmierzającą do uzyskania oceny, stanowiącej rozwinięcie założeń opartych na systematyce przyjętej w danej dziedzinie lub przez autora na użytek danego wywodu zawartego w utworze.

Zresztą twórczość naukowa nie ogranicza się jedynie do sfery poddającej się weryfikacji empirycznej, nie wspominając o tym, że weryfikacja też wymaga przyjęcia określonych założeń metodologicznych, które również nie zawsze poddają się „obiektywnie” rozumianej weryfikacji i często nie polegają na zastosowaniu przyjętych w sytuacjach danego rodzaju stałych, traktowanych jako obiektywne, schematów postępowania, a mają charakter twórczy. Rzecz w tym, że weryfikacja osiągniętych wyników najczęściej pozwala na ocenę, pod kątem zgodności z przyjętymi wcześniej i uznanymi za poprawne założeniami metodologicznymi oraz jest w stanie dostarczyć, co najwyżej, danych do oceny stopnia prawdopodobieństwa nastąpienia określonego rezultatu, nie zaś oceny tzw. stanu obiektywnej rzeczywistości.

Trafnie D. Sokołowska, analizując wyrażane w doktrynie poglądy co do tego, jak należy rozumieć pojęcie utworu naukowego, zwraca uwagę na znaczne zróżnicowanie obszarów uznawanych za objęte sferą nauki. W konsekwencji podzielić należy jej stanowisko, że kwalifikacja utworu jako naukowego nie uzasadnia ograniczenia do wyrażenia utworu w określonej formie, np. jako utworu piśmienniczego. Utworem naukowym może więc być artykuł naukowy lub

monografia naukowa, ale może być także schemat opracowany środkami plastycznymi lub fotografia, opracowana na podstawie scenariusza zmierzającego do ukazania istoty lub cech badanego zjawiska ocenianego pod pewnym kątem.

Ilustruje to dobitnie następujący przykład. Na potrzeby monografii poświęconej analizie pewnej jednostki chorobowej z zakresu dermatologii autor opracował założenia, a następnie scenariusz zdjęcia mającego na celu ukazanie zmian chorobowych stanowiących istotę analizowanej w jego monografii jednostki chorobowej. W tym celu odpowiednio dobrany i poddany eksperymentowi fragment tkanki nasączony został określonymi odczynnikami, dzięki czemu poszczególne warstwy tkanki, porażone analizowanym schorzeniem, stały się osobno widoczne i mogły być następnie przy użyciu aparatu fotograficznego połączonego z mikroskopem, fotografowane techniką warstwową, w określonych przedziałach czasowych, co pozwoliło na uzyskanie obrazu zmian uchwyconych warstwowo, dzięki obecności odczynników, które wchodziły w różne reakcje z poszczególnymi fragmentami tkanki i pozwalały na uzyskanie barwnego fotogramu, rejestrującego zachodzące zmiany chorobowe. Oczywiście uzyskany obraz nie miał niczego wspólnego z rzeczywistym wyglądem, stanowiąc wynik oryginalnej koncepcji ukazania analizowanego zjawiska. Przykład ten ma na celu uzasadnienie tezy, że łączenie treści z dosłownie rozumianą obiektywną rzeczywistością polega na nieporozumieniu.

Utwór naukowy jako rezultat „poznania” badanej rzeczywistości

Jeżeli uważa się, że funkcją nauki jest poznanie, to aby do niego rzeczywiście doszło, pierwiej nastąpić musi faza poszukiwania adekwatnej metody poznawania, jej stosowania i interpretacji uzyskanych wyników. Optimum w takiej sytuacji jest nie poznanie „obiektywnej rzeczywistości”, ale raczej przybliżenie się do poznania w pewnym zakresie. Uzyskanie obrazu obiektywnie istniejącej rzeczywistości jest celem, do którego badacz może się, co najwyżej, przybliżyć, jednak przede wszystkim nie dysponuje możliwością oceny (weryfikacji), że taki stan został przez niego osiągnięty. Odpowiednio stosuje się to do przyjętej w danych badaniach metodologii.

Wyróżnikiem procesu naukowego jest stosowanie określonych zasad podstawowych, niezbędnych do uznawania prowadzenia tej działalności, czyli badań w danej dziedzinie, w sposób rzetelny. Przy czym najważniejsze jest, aby odróżnić proces badawczy, w tym także scenariusz, według którego jest on prowadzony

i jego rezultat, od utworu naukowego, który stanowi relację o określonym zjawisku, określonych jego cechach lub zależnościach stanowiących przedmiot prowadzonych badań, w tym o ich założeniach metodologicznych lub wynikach badań ustalonych w jakiegokolwiek postaci, podporządkowanych funkcji poznawczej, tzn. pozwalającej na zapoznanie się z relacjonowaną treścią i metodologią, w wyniku której doszło do sformułowania określonych konkluzji, i jej znaczeniem ocenianym pod określonym kątem. Konsekwencją jest to, że autorem badań i autorem relacji o nich w postaci utworu naukowego nie musi być ta sama osoba. Jak trafnie pisze D. Sokołowska, utwór naukowy spełniać musi przesłanki utworu określone w art. 1 ust. 1 pr. aut.⁸, a więc zarówno co do przesłanek, które utwór powinien spełniać, jak i co do uprawnionego do utworu. Rozwijając stanowisko wyrażone przez tę autorkę, należy stwierdzić, że pojęcie utworu naukowego powinno być wyodrębnione ze względu na społeczną funkcję w ramach ogólnych cech utworu, a mianowicie jego twórczego charakteru i ustalenia w jakikolwiek sposób, dzięki któremu utwór uzyskuje zdolność percepcyjną, mianowicie staje się możliwe zapoznanie się z nim przez osobny trzeci. Wyodrębnienie to nie dotyczy jednak cech utworu naukowego jako przedmiotu ochrony prawa autorskiego, a pełnionej przezeń funkcji będącej przesłanką ochrony prawa autorskiego.

Trafnie B. Gadek-Giesen zwraca uwagę na to, że pojęcia „treść”, „forma”, „idea wyrażana w utworze” są pojęciami niejednoznacznymi, często używanymi zamiennie, a generalnie treści utworu nie można przeciwstawiać jego formie, gdyż są to pojęcia ze sobą związane⁹.

Nie wydaje się, aby istotnym elementem dookreślającym pojęcie utworu naukowego było przeciwstawienie go utworom opartym na fabule lub fikcji. Oparcie relacji lub prezentacji treści utworu, w zależności od tego, co relacjonuje lub do czego się odnosi, jest pewnym zabiegiem konstrukcyjnym, jednak nieprzesądającym o tym, co na tę relację się składa. Zbudowanie utworu w formule dialogu, charakterystyczne np. dla dzieł Platona, nie pozbawia sądów wyrażanych w treści tych dialogów charakteru naukowego, czyli abstrakcyjnych sądów o istnieniu pewnych zjawisk, zaszłości, związków lub cech. Zbudowanie utworu naukowego przy wykorzystaniu pewnych elementów fabuły lub fikcji stanowi może zabieg podyktowany uczynieniem utworu bardziej atrakcyjnym dla określonego czytelnika i nie musi pozbawiać utworu naukowego charakteru.

⁸ D. Sokołowska, *Pojęcie i postacie utworu naukowego...*, s. 80.

⁹ Por. B. Gadek-Giesen, *Plagiat dzieł naukowych – zagadnienia wybrane*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej” 2011, z. 2, s. 80–81.

Odrębność utworów naukowych jako kategorii

Osobnym zagadnieniem jest zresztą dosyć płynna granica pomiędzy utworem artystycznym, naukowym i popularnonaukowym. Na ogół zresztą wiąże się ją z pewnymi cechami formalnymi, takimi jak brak w utworze popularnonaukowym pełnego tzw. aparatu naukowego, a więc pełnej dokumentacji źródeł, ograniczonego do rozmiaru niezbędnego, nieposługiwanie się językiem hermetycznym (tzw. metajęzykiem), przyjętym w danej dyscyplinie naukowej, czy generalnie przyjęcie, jako założenia, że czytelnik (potencjalny adresat utworu) powinien mieć do dyspozycji tekst niewymagający znajomości różnego rodzaju odniesień, których znajomości można oczekiwać od specjalisty w danej dziedzinie. Nasuwa mi to skojarzenie z pewną monografią prawniczą typu habilitacyjnego, zresztą z zakresu prawa autorskiego, napisaną przy dosyć znaczącymi w jej strukturze i języku elementami znamionującymi publicystykę. Recenzując tę rozprawę, podkreśliłem, że zastosowanie w niej pewnych zabiegów formalnych, charakterystycznych dla technik publicystycznych, zresztą na bardzo wysokim poziomie literackim, nie zmienia oceny charakteru naukowego wobec bardzo wysokiego poziomu merytorycznego wywodu, zarówno od strony metodologicznej, zwłaszcza jeśli idzie o konstrukcję, jednoznaczność wywodu i jego bogatą dokumentację źródłową oraz jej wyczerpującą krytyczną analizę. W konsekwencji przejęta koncepcja wyrażenia treści stanowiących wywód charakterystyczny dla utworu naukowego, jednak przy użyciu stylu publicystycznego – należy dodać: bez uszczerbku dla precyzji i jednoznaczności wypowiedzi – nie tylko nie pozbawia go cech utworu naukowego, ale wzbogacała funkcję poznawczą utworu jako dzieła naukowego, czyniąc go bardziej atrakcyjnym dla czytelnika.

Konstrukcja wywodu zastosowanego w utworze jest rezultatem wyboru dokonanego przez twórcę utworu i nie przesądza o charakterze prezentowanych w nim sądów. Trafne jest więc twierdzenie D. Sokołowskiej, że kryteria wyodrębnienia naukowego charakteru są płynne¹⁰.

Przeprowadzony wywód skłania do wniosku, że kryterium wyodrębnienia utworów naukowych powinien być cel poznawczy, odnoszący się do przedstawienia, przy zastosowaniu służącej temu celowi metody prezentacji, istnienia określonych cech, zjawisk, zaszłości, związków pomiędzy nimi lub znaczenia pod określonym kątem, bez względu na cechy sposobu relacji o tym, co składa

¹⁰ D. Sokołowska, *Pojęcie i postacie utworu naukowego...*, s. 80.

się na tak rozumianą treść utworu. Cel poznawczy jest jednak pewnym określeniem ogólnym, o płynnej granicy z celem informacyjnym utworu.

Moim zdaniem wyróżnikiem utworów naukowych jest, w ramach celu poznawczego, przyjęcie metody ujęcia i prowadzenia wywodu oraz zachowanie określonego poziomu jednoznaczności oraz precyzji w formułowaniu sądów oraz ich uzasadnienia. Nie jest natomiast elementem niezbędnym krytyczne odnośnienie się do dotychczasowego dorobku intelektualnego w danej dziedzinie. Generalnie zatem przedstawienie, w celu poznawczym, przy zachowaniu jednoznaczności i precyzji, sądów oraz ich uzasadnień nie przesądza o sposobie ich ujęcia, jak również o środkach wyrazu i sposobie posłużenia się nimi w celu przekazania tej relacji. Wspomniany cel poznawczy odnosi się do funkcji utworu jako naukowego, nie zaś wprost do sfery poznania, rozumianej jako przedmiot badań zmierzających do uzyskania określonych ustaleń naukowych. Przedmiotem odniesienia utworu naukowego nie muszą być więc własne ustalenia naukowe.

Utwór naukowy a ustalenie naukowe

Ze swej istoty każdy utwór coś przedstawia w określony sposób, dostępny dla osób trzecich. Często źródłem nieporozumień jest przyjęcie, że skoro utwór jest ze swej istoty osiągnięciem twórczym, to w takim razie należy oczekiwać, że autor, który przecież nie tworzy w intelektualnej próżni, a zawsze jest w sensie ogólnym kontynuatorem już istniejącego dorobku intelektualnego, musi dodać „coś od siebie”, czyli – w odniesieniu do utworu naukowego – powinien posunąć istniejącą dotychczas wiedzę do przodu, wnosząc dający się odnotować wkład w jej rozwój. Źródłem błędu jest tu jednak nazbyt wąskie rozumienie owego „wkładu”, polegające na utożsamianiu ustaleń naukowych odnoszonych do poznania „obiektywnie istniejącej rzeczywistości” z twórczością zawartą w utworze naukowym. Utworem naukowym jest przecież także opracowanie źródłowe porządkujące, syntetyzujące istniejącą wiedzę w danym zakresie. Utwór jest zawsze relacją, wyrażeniem osobistej wizji o określonym przedmiocie, wydarzeniu, zjawisku, procesie, jego cechach lub zależnościach. Użyte w utworze środki formalne są jedynie narzędziem wyrażenia projekcji wyobraźni twórcy. Cechą wyróżniającą jest zastosowana w utworze metoda przedstawienia w utworze określonych dóbr transcendentnych w celu poznawczym, podporządkowana temu celowi.

Jak pojemne jest pojęcie „utwór naukowy”, wskazuje znamieny przykład antologii poezji polskiej od J. Kochanowskiego do L. Staffa pióra W. Borowego. W tym fundamentalnym dziele naukowym z zakresu historii literatury polskiej autor dokonuje wyboru: autorów, ich utworów oraz fragmentów tych utworów, ukazując w ten sposób zarówno w planie ogólnym, jak i szczegółowym cechy charakterystyczne literatury wyodrębnionych przezeń okresów, jej trendy, najwybitniejszych przedstawicieli oraz cechy charakterystyczne ich dorobku literackiego. Wszystko to podporządkowane zostaje konsekwentnie stosowanym kryteriom metodologicznym, pełniącym określoną funkcję poznawczą.

Autorstwo utworu a autorstwo ustaleń naukowych

Obowiązująca ustawa o prawie autorskim nie precyzuje znaczenia, w jakim zostało użyte pojęcie „utwór naukowy”. Podstawowe znaczenie ma zatem odróżnienie utworu naukowego od badań w znaczeniu procesu prowadzącego do określonych ustaleń, opartych na stosowaniu określonej metodologii dochodzenia do tych ustaleń i samych ustaleń naukowych jako dóbr osobistych, stanowiących w szerokim znaczeniu twórczość (o której mowa w art. 23 kc) osób, od których dane ustalenie pochodzi. Ustalenie takie stanowi indywidualne osiągnięcie intelektualne, stanowiące odrębne dobro niematerialne, chronione jako dobro osobiste.

Jak powiedziano, obowiązująca ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych posługuje się terminem „utwór naukowy”. Należy zatem rozstrzygnąć kwestię, w jakim znaczeniu należy się posługiwać tym pojęciem. Zasadność postawienia tego pytania wiąże się zwłaszcza z treścią art. 14 pr. aut. Moim zdaniem przepis ten nie powinien jednak stanowić podstawy do oceny ogólnego znaczenia tego pojęcia, gdyż nie uzasadnia on wywodzenia zeń cech utworu naukowego jako takiego. Moim zdaniem przepis ten ma na celu jedynie określenie sytuacji szczególnej, mianowicie statusu twórcy utworu naukowego będącego pracownikiem instytucji naukowej, w kontekście publikacji utworu naukowego stworzonego w wykonaniu obowiązków ze stosunku pracy.

Dla znaczenia pojęcia „utwór naukowy” bez znaczenia jest także art. 15a pr. aut., odnoszący się do innej kwestii szczegółowej, a mianowicie pierwszeństwa uczelni w opublikowaniu pracy dyplomowej studenta. Szczególny cel tego przepisu, jakim jest prawo uczelni w tym zakresie, sprawia, że nie ma

potrzeby zajmowania stanowiska co do tego, czy praca dyplomowa stanowi lub jedynie może stanowić utwór naukowy. Zależy to od oceny konkretnego przypadku. Moim zdaniem z treści tego przepisu nie wynikają w tym zakresie żadne argumenty.

Dodać do tego należy, że w przepisach szczególnych pojęcie utworu naukowego może mieć różne znaczenia szczegółowe ze względu na cel tych przepisów. Ilustracją takiej sytuacji jest znaczenie tego terminu w kontekście poszczególnych przepisów dotyczących parametryzacji działalności naukowej¹¹.

Utwór naukowy wymieniony został w art. 1 ust. 2 pkt 1 pr. aut. Wymaga jednak zwrócenia uwagi, że wyliczenie rodzajów utworów zawarte w art. 1 ust. 2 pr. aut. ma nie tylko charakter przykładowy, ale nie jest ujęte w sposób dychotomiczny. Poszczególne rodzaje wymienionych tam utworów zostały wyodrębnione ze względu na różne krzyżujące się kryteria: charakteru, ze względu na użyte przy ich wyrażeniu środki, przeznaczenie, rodzaj twórczości. Sprawia to, że ten sam rodzaj utworów może być jednocześnie przypisany więcej niż jednej z postaci utworów wymienionych w tym przepisie.

Utwory naukowe w ujęciu obowiązującej ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych

Moim zdaniem pojęciem utworu naukowego objąć należy także utwory o charakterze referencyjnym, opisy techniczne, sprawozdania (komunikaty) z badań, jak również wyrażone środkami wyrazu artystycznego o charakterze plastycznym lub fotograficznym, przyjmując, że podstawowym kryterium rozstrzygającym o charakterze naukowym są nie użyte środki wyrazu lub relacja do przedstawianych w nim treści, ale to, że ich użycie zostało podporządkowane przyjętym przez autora założeniom metodologicznym, mającym na celu osiągnięcie przez osobę zapoznającą się z danym utworem poznania za jego pośrednictwem określonego rezultatu procesu badawczego własnego lub cudzego. Bez znaczenia jest przy tym, czy jest to relacja o ustaleniu naukowym uzyskanym w wyniku określonego procesu badawczego, co ma szczególne znaczenie w naukach ścisłych, czy też ustalenie naukowe jest treścią danego utworu naukowego w tym sensie, że w samym dziele naukowym jego autor formułuje treść danego ustalenia naukowego i jego uzasadnienia. W tej ostatniej sytuacji ma miejsce kumula-

¹¹ Por. J. Błeszyński, *Kategoryzacja czasopism naukowych*, „Państwo i Prawo” 2013, z. 11, s. 33 i n.

cja utworu naukowego z ustaleniem naukowym. Są to jednak samodzielne dobra niematerialne o odrębnym przedmiocie i charakterze prawnym.

Należy dodać, że zgodnie z ogólnym założeniem wyznaczającym przedmiotowy zakres ochrony autorskiej jest bez znaczenia poziom merytoryczny utworu oraz w jakim stopniu określony proces poznania może być osiągnięty w wyniku rozpowszechniania danego utworu.

Utwór naukowy jako opracowanie

Charakter naukowy utworu ma szczególne znaczenie w przypadku korzystania zeń w postaci opracowań. Funkcja poznawcza utworu tego rodzaju uzasadnia szczególne znaczenie tych elementów, które decydują o tożsamości sądów oryginału i opracowania. To różni utwór naukowy od utworów artystycznych, w których na pierwszym miejscu pozostaje nie poznanie, a takie użycie środków wyrazu, aby osiągnąć możliwie najwyższą zdolność do wyrażania stanów uczuć i wrażeń. W literaturze zwraca się uwagę, że w pewnych obszarach sprawność poznawcza, czyli czytelność i jednoznaczność sądów zawartych w utworze, łączyć się może z prezentowaniem określonych walorów artystycznych tekstu. Naukowy utwór wyrażony słowami może być stworzony z określonym poziomem dbałości o walory estetyczne użytego w nim języka lub innych środków wyrazu, co wpływa na określony poziom literacki tekstu lub na artystyczne walory utworu, niezależne od jego znamion jako utworu naukowego. Podany wyżej przykład zdjęcia (fotografii naukowej) wykonanego na potrzeby ukazania procesu chorobowego doprowadził do powstania barwnej fotografii o wysokich walorach estetycznych. Te aspekty estetyczne stanowiły jednak element wtórny, podnoszący walory całości, jednak niemający charakteru podstawowego. Jak ujął to R. Ingarden, cechą utworu naukowego musi być osiągnięcie określonego poziomu jednoznaczności sensów zawartych w nim twierdzeń i sprawności poznawczej. W konsekwencji w przypadku tłumaczenia tekstu utworu naukowego lub szerzej, opracowania utworu naukowego, zgodność sensów oryginału i opracowania stanowi wartość o znaczeniu podstawowym, wynikającą z istoty utworu naukowego, i niezachowanie, np. przy tłumaczeniu lub innym opracowaniu utworu naukowego, jednoznaczności lub pewnego poziomu tożsamości z utworem podstawowym uzasadnia uznanie, że doszło do naruszenia prawa do integralności utworu oryginalnego.

Próba wyodrębnienia cech utworu naukowego

Moim zdaniem, jeżeli z kontekstu nie wynika, że pojęcie „utwór naukowy” użyte zostało w węższym znaczeniu, tzn., że zostało ograniczone dodatkowymi określonymi kryteriami, każdy oryginalny sposób przedstawienia procesu, zjawiska, cech, zależności, oparty na stosowaniu określonej metody prezentacji treści utworu, mający na celu funkcję poznawczą lub porządkującą wiedzę w pewnym zakresie, spełnia wymogi utworu naukowego. Utwór naukowy spełniać przy tym powinien ogólne wymogi stawiane w ustawie utworom.

Każdy utwór stanowi projekcję wyobraźni jego twórcy, obejmującą osobisty dobór, ujęcie, przedstawienie lub wyrażenie pewnej treści. Utwór w tym znaczeniu odróżnić należy od tego, co przedstawia (relacjonuje), co stanowi zatem dobro transcendentne względem utworu i będące w utworze jedynie przedmiotem odniesienia, przedmiotem określonej o nim relacji. Jest ono bowiem odrębnym dobrem niematerialnym, ewentualnie chronionym na zasadach dóbr osobistych jako czyjeś osiągnięcie twórcze.

Uzasadnia to odróżnienie utworu naukowego, jako relacji o celach poznawczych, od działalności badawczej i dokonanych w jej wyniku ustaleń naukowych, a więc wyników badań naukowych mających na celu poznanie. Innymi słowy, pojęcie utworu naukowego wymaga odróżnienia od badań naukowych, jako procesu zmierzającego do poznania zjawisk, określonych dóbr, ich cech lub formułowanych w wyniku badań określonych rezultatów i ich uzasadnień, a więc cech, zjawisk, zależności pomiędzy zjawiskami i określonymi dobrami materialnymi lub niematerialnymi, ustalanych w ramach wolności badań naukowych, ze względu na twórczy charakter tych rezultatów lub twórczy charakter procesu dochodzenia do nich.

Treść ustaleń naukowych stanowi dobro osobiste będące rezultatem twórczości osób kreatywnie intelektualnie uczestniczących w uzyskaniu rezultatów składających się na dane ustalenia (badania) naukowe. Mogą być one przedmiotem analizy, syntezy lub relacji w utworze naukowym.

Koncepcja strukturalna utworu naukowego

Utwór jest zawsze określoną całością, zdatną do rozpowszechniania na określonych polach eksploatacji. Utwór jest z reguły konglomeratem elementów o charakterze oryginalnym, rozstrzygających o jego twórczym charakterze,

a także banalnych, zaczerpniętych z otaczającej twórcę rzeczywistości, idei lub ich prostego przetworzenia, a także oryginalnych elementów pochodzących z innych wcześniej powstałych utworów. Te trzy kategorie elementów składają się na całość utworu jako określonej oryginalnej konfiguracji, o cechach organicznej jedności, w której konkretne pochodzące od twórcy utworu ujęcie, w ramach tej całości, nadaje jej znamiona oryginalności i indywidualności. Przesłanką twórczego charakteru oraz indywidualności rezultatu projekcji wyobraźni twórcy jest istnienie obszaru wyboru przez twórcę tworzonego przezeń utworu co do możliwości przedstawienia w utworze dóbr w stosunku do utworu transcendentnych.

W świetle art. 1 ust. 1 pr. aut. utwór jest zawsze chroniony jako całość, jednak tylko w zakresie i ze względu na zawarte w nim oryginalne (twórcze) elementy, przynależne do co najmniej jednej z wymienionych sfer: oryginalnego (twórczego) doboru, ujęcia, wyrażenia lub przedstawienia pewnej treści. Bez znaczenia jest zakres lub doniosłość zawartych w utworze cech twórczych, jego przeznaczenie lub wartość, pod jakimkolwiek kątem.

Nauka ma za przedmiot i cel gromadzenie i systematyzowanie wiedzy ludzkiej o tzw. rzeczywistości, czyli o otaczającym nas świecie i występujących w nim zjawiskach, a więc poznanie otaczającej nas rzeczywistości oraz udostępnianie (rozpowszechnianie) pozyskanej wiedzy. Nie oznacza to jednak, że powinno być przesłanką działalności naukowej osiągnięcie tego celu. Wyróżnikiem jest tu zmierzanie w tym celu, przy zastosowaniu metod uznanych za poprawne i prowadzące do tego celu. Utwory naukowe pełnią jedną z funkcji nauki, a mianowicie utrwalenia i udostępnienia w oryginalnej formie wyników działalności poznawczej.

Twórczość naukowa a wolność wypowiedzi

Sfera nauki może być kategoryzowana według różnych kryteriów: przede wszystkim według dyscyplin badawczych, wyodrębnianych ze względu na obszar badań, stosowane metody, np. dedukcyjne, empiryczne, humanistyczne, przyrodnicze, społeczne, ścisłe, których wyniki ułożone zostają w system zagadnień, wyrażonych sędami kategorycznymi, hipotetycznymi lub przypuszczającymi, sformułowanymi w obrębie poszczególnych dziedzin badawczych.

Utrwalanie (dokumentowanie) osiągnięć nauki (ustaleń naukowych) w postaci utworu naukowego może być wyrażane różnymi środkami wyrazu, nie tylko słowami, ale symbolami, znakami, obrazami lub dźwiękiem. Ponie-

waż kryterium wyróżnienia utworów naukowych opiera się na szeroko rozumianej funkcji poznawczej dorobku naukowego, mającej za przedmiot utrwalenie i umożliwienie zapoznania się z osiągniętym dorobkiem naukowym w jakiegokolwiek służącej temu celowi formie, nie jest możliwe przeciwstawienie utworów naukowych utworom wyodrębnianym ze względu na inne cechy, takie jak użyte środki formalne lub środki wyrazu, a także charakter artystyczny.

Cechą podstawową utworu jest, jak już powiedziano, jego twórczy charakter, stanowiący konsekwencję tego, że utwór jest projekcją wyboru co do sposobu i przedmiotu wyrażanej w konkretnej postaci wyobraźni twórcy.

Kwestia rozumienia pojęcia twórczego charakteru utworu

Ustawa o prawie autorskim nie definiuje twórczości ani twórczego charakteru. Nie wydaje się zresztą, aby było potrzebne poszukiwanie ich definicji. Twórczość jest uzewnętrznionym przejawem oryginalnego i indywidualnego rezultatu procesu intelektualnego człowieka, ustalonym w sposób zdatny do postrzegania. Przeciwstawieniem twórczego charakteru procesowi twórczemu i w konsekwencji twórczego charakteru jego rezultatu jest sytuacja, w której o uwarunkowaniach i cechach rezultatu decydują jedynie określone kwalifikacje oraz oprzyrządowanie surowcowo-warsztatowe. W konsekwencji określony rezultat jest wówczas przewidywalny i powtarzalny i w identycznej postaci może być oczekiwany od każdego, kto takimi kwalifikacjami i uwarunkowaniami dysponuje, a odstępstwa od przewidywalnej postaci stanowią wynik niewykonania lub nienależytego wykonania tego rezultatu.

Charakterystyka szczegółowa utworu naukowego może być różna, w zależności od celu jego stworzenia w konkretnej sytuacji, wynikającego z jego relacji ze światem zewnętrznym. Może to być komunikat z przeprowadzonych badań, opracowanie naukowe ich wyników, publikacja mająca na celu udostępnienie wiedzy o określonym zjawisku lub procesie. Cechą utworu naukowego jest jednoznaczność przekazu treści utworu oraz zdatność do weryfikowania z określonymi metodami badawczymi. Rezultat ten może bowiem stanowić relację, analizę lub syntezę określonego ustalenia naukowego, polegającą na dostrzeżeniu określonych cech, właściwości, zależności, możliwych funkcji, a więc rezultat poznania cech, zjawisk, zależności, które – wcześniej nieznanne – zostały poznane. Odpowiednio dotyczy to ustalenia w sferze techniki, pozwalającego nie tylko na poznanie, ale i określone wykorzystanie (zastosowanie) umożliwiające uzyskanie określonego powtarzalnego rezultatu, zwłaszcza zdatnego do wykorzystania gospodarczego.

Cechą twórczości w tym znaczeniu jest więc nowość i doniosłość ustalenia naukowego, polegająca na pierwszeństwie poznania w danym zakresie, w znaczeniu własnego osiągnięcia intelektualnego, niebędącego jedynie wykorzystaniem istniejącej i dostępnej wiedzy w danym zakresie. Sama treść ustalenia naukowego lub technicznego stanowi składnik poznawanej rzeczywistości, która może być jedynie przedmiotem poznania i określonego wykorzystania. Określone oryginalne przedstawienie wyniku poznania naukowego lub technicznego wyrażone w utworze stanowi istotę osiągnięcia twórczego chronionego prawem autorskim.

Podsumowanie

W odniesieniu do prawa autorskiego twórczość wyraża się w oryginalnym charakterze rezultatu w zakresie pochodzącej od danego twórcy projekcji jego wyobraźni, w przejawie jego wizji w danym zakresie co do doboru, ujęcia, przedstawienia i wyrażenia pewnej treści.

Konkludując powyższy wywód, należy stwierdzić, że utwór naukowy to taki przedmiot ochrony prawa autorskiego, w którym opierając się na przyjętej przez autora metodzie doboru, ujęcia, przedstawienia lub wyrażenia określonych sądów i ich uzasadnień, wyrażone zostaje oryginalne ujęcie projekcji wizji (wyobrażenia) autora co do istnienia określonych zjawisk, dóbr, ich cech lub zależności pomiędzy nimi, transcendentnych w stosunku do utworu naukowego, niezależnie od zastosowanych środków wyrazu.

SCIENTIFIC WORK IN THE LIGHT OF COPYRIGHT

Summary

The term „scientific work” is the term used by the existing Act on copyright and related rights of February 4, 1994 (Law Journal of 2016, item 666 as amended) and it constitutes one among a number of types of works protected by copyright. The existing Copyright Act is not defining the meaning, of „scientific work”. The basic significance has therefore distinguishing scientific work from research in the meaning of process leading to certain findings, based on using specific methodology leading to

these findings and scientific findings themselves, as personal rights, constituting in the wide meaning of this word creativity (referred to in art. 23 of the Civil Code) of persons, whose this particular finding is coming from.

The basic issue is the necessity to distinguish scientific work as an object of copyright protection, that is an intangible good of a specific characteristics, distinctiveness from specific tangible good, referred to by scientific work, which constitutes transcendental good in relation to the work.

Also computer programs can be scientific works. Scientific works do not however encompass inventions, discoveries, researches and scientific projects.

The qualification of a work as a scientific work does not justify the limitation to express the work in a certain form as for example literary work. A scientific work can be scientific article or scientific monograph, but also scheme expressed by visual means or photography created on the basis of scenario tending towards disclosing the essence or features of the occurrence examined for a certain purpose.

The most important is to distinguish the process the research is being conducted by, including its scenario and result, from scientific work, which constitutes the report about the certain occurrence, its features or relations, in particular methodological assumptions or results fixed in any manner, subordinated to cognitive function, that is allowing to get acquainted with content and methodology being reported on, which resulted with formulating certain conclusions and meaning evaluated, paying special attention to certain elements. In the consequence, the author of the research and the author of the report thereof, does not necessarily have to be the same person.

A separate issue is quite floating border line between artistic, scientific and popular science work. A work is always a relation, expression of individual vision of a certain issue, item, occurrence, process, its features and dependences. Formal measures used in the work are only tools to express the projection of authors imagination. The distinguishing feature is the method of expressing of certain transcendental goods within the work, for the purpose of learning, subordinated to this purpose. The discriminant element of scientific work is, within its cognitive purpose, the method of conceptualization, disquisition and maintaining specific level of explicitness and precision in formulating judgments and their justifications.

Scientific work is an object of copyright protection, where basing on the method of selection, presentation, expression of specified thesis and their substantations assumed by the author, an original projection of author's vision as to the existence of specific occurrences, goods, their features or reliances, transcendent in relation to the scientific work occurs, regardless of means of expression, which have been used.

Keywords: work, scientific work, creativity, fixation/fixation of the work, scientific, character